

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

אוניברסיטת בר-אילן

דף שבו עי

פרשת שמות, תשע"ו
מספר 1151בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“כלי כסף וכלי זהב ושמלות” – כלים של חירות רפי ועקנין

מצוות שאילת הכלים ניתנה למשה פעמיים. בראשונה במעמד הקדשתו לנביא, שם נאמר לו: “וְשָׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכָּנָתָה וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי־כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת” (שם' ג:כב). ובפעם השנייה בסמוך לשעת יציאתם ממצרים: “וַיְבָרְאָה בְּאֲזְנֵי הָעָם וַיִּשְׂאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כְּלֵי־כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב” (שם' יא:ב). נשאלת השאלה: מה חשיבותה הרבה של מצווה זו עד שראה הקב"ה צורך לצוות עליה פעמיים? ומדוע באופן זה?¹

נראה לי שהמעמד שבו ניתנה מצווה זו והלשון שבה נאמרה, עושים אותה למרכיב חיוני בתהליך הגאולה ממצרים; היא נועדה לחולל תהליך של בניין החירות בנפשו של העבד, כפי שאראה להלן:

א.

בשעת יציאתם ממצרים, נאמר: “וּבְגֵי־שִׁרְיָאֵל עָשׂוּ כְּדָבָר מֹשֶׁה וַיִּשְׂאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי־כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת” (שם' יב:לה). דבר גדול נרמז כאן בלשון הכתוב: בני ישראל עשו “כדבר משה” ולא כדבר לבם. אחרי כל מה שקראנו על השעבוד האכזר והעינוי המתמשך, אילו היה מסופר על מעשי שוד, ביזה ונקם מצדם של בני ישראל, היה הדבר מתקבל על דעתנו. אולם לא כך היה, הם עשו מה שעשו אך ורק מתוך שניצטוו על כך. לפיכך, תכליתה של מצווה זו היא להפנות את הדחף האנושי שהתעורר בהם באותה שעה לכיוון הרצוי על ידי הכפפתו לצו אלוהי. שלא תהא זו פעולה ספונטנית מתוך להט יצרי, אלא בבחינת “עשו מה שאתם חפצים אלא עשו אותם כאשר אני מצווה אתכם”². בעניין זה אומר הרב סלובייצ'יק:

תגובתו הטבעית של העבד היוצא לפתע לחירות היא לזכות בפיצוי, לנקום ברוח... בני ישראל הכריזו מלחמה על עצמם וסירבו לספק צורך אנושי בסיסי, את הצורך בנקמה, אך כשגברו על עצמם, זכו אף לגדול שבניצחונות: הם נעשו בני חורין.³

כלומר, לא מתוך פרץ בלתי נשלט של רגשות נקמה, ביזה ושוד נטלו מן המצרים את רכושם, אלא מתוך שניצטוו על כך. “בני ישראל לא עשו הדבר הזה מלבם... עשוהו מפני שכן ציוה אותם מנהיגם המדבר להם בשם ה'”⁴. ההישמעות לצו היא נדבך ראשון בבניינה של החירות, בבחינת “עבד ה' הוא לבדו חופשי”⁵.

ב.

פרשן המקרא בנו יעקב אומר שתכליתה של מצווה זו היא להכשיר את ליבותיהם של ישראל לקראת מצווה “קשה” שהם עתידים להצטוות: “לֹא־תַעֲבֹד מִצְרַיִם” (דב' כג:ח), כדבריו:

* פרופ' רפי ועקנין מלמד פסיכולוגיה וחיוןך במכללת הרצוג בירושלים ובמגדל עוז. המאמר מוקדש לרפואתה של נכדתנו נעמי בת אלה. “אנא א-ל נא רפא נא לה בהראות לה נעם זיווך”.

¹ בשאלת מעשה “ההונאה” שבמצווה זו כבר נשתברו הרבה קולמוסין, ואין אני נדרש לה כלל וכלל.

² מדרש אגדה (בובר), אלו דבריו של המדרש בעניין המשכן וכזו היא השקפתו של הרמב"ם בעניין הקרבנות (מורה הנבוכים חלק ג, פרק ל"ב).

³ הרב יוסף דוב הלוי סלובייצ'יק, זמן חירותנו- מסות על חג הפסח ועל ההגדה, בעריכת יואל ב' וולולסקי וראובן ציגלר, (תרגם אביגדור שנאן), אלון שבות תשס"ז, עמ' 36-37.

⁴ פירוש שד"ל לשמות ג:כב.

⁵ שירי יהודה הלוי- אוסף שירי קודש וחול, ערוך ומבואר ע"י ש' ברנשטיין, ניו יורק תש"ה.

בלבו של בן ישראל היה השם "מצרי" קשור בזיכרונות מרים ביותר. לא היה בזה משום פלא אילו שנא בן ישראל את המצרי כמשעבד אבות האומה ואילו חשב לו לזכות שלא לנהוג כנגדו במצוות שנצטוונו על הגר. הא כיצד? הלמצרי ארחש אהבה, כאשר צויתי לגר "ואהבת לו כמוך?" וכי לא נשתעבדו אבותינו במצרים? - אבל התורה אומרת: הן שלחו אתכם סוף סוף כרעים ובמתנות כלי כסף וכלי זהב ונהגו בכם כשם שנצטוויתם אתם לנהוג בעבד עברי אשר "לא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם" (דב' טו: יג).⁶ לדבריו, המעשה הזה - "וְשִׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ", היה מכוון לטובתם של ישראל. הוא נועד לנקות את נפשם מרגשי שנאה כלפי המצרים, "להמעיט איבה ולהחליש רגשי נקם",⁷ שהרי אדם הנושא רגשות אלו כלפי זולתו, הוא קרבנם הראשון. פעולה זו היא בבחינת "חוויה מתקנת"⁸ אשר תשאיר בלבם של ישראל זיכרון טוב כלפי המצרים ששעבדום, וכך יוכשר לבם למצווה אחרת שעתיד הקב"ה לצוותם: "לאֲתַעֲבֹב מִצְרָיִם" (דב' כג: ח). שליטה על הרגשות וזיכוכם הוא נדבך שני בבניינה של החירות.

ג.

רבנו חננאל אומר בפירושו לסוגיה זו: "והלא דין תורה הוא בעבד שעבד את אדוניו שבע שנים שהוא חייב בהענקה, שנאמר: 'וְכִי־תִשְׁלַחְנוּ חֶפְשִׁי מֵעֶמְקָךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצְאֹנְךָ וּמִגֶּרְךָ וּמִיִּקְבְּךָ' (דב' טו: יג)". נראה כי השוואת הנאמר כאן: "וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם" (שמ' ג: כא), לנאמר בדברים טו: יג: "וְכִי־תִשְׁלַחְנוּ... לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם", הביאה את רבנו חננאל ליצור הקבלה בין שילוח העבד העברי בסוף שנות עבודתו לבין שילוח ישראל ממצרים.⁹ הענקה לעבד ושילוחו לחופשי הם שניים הבאים כאחד, ואי אפשר לאחד בלי השני. כלומר, בעלות על רכוש זוקפת את קומתו השפופה והמדוכאת של העבד ומעמידה אותו כבן חורין.

ד.

מצווה זו דורשת מהעבד להעז פניו ולעמוד נוכח פני אדונו. העזת פנים זו מעבירה ממנו את הפחדנות, הנכנעות ושפלות הרוח שהדביקה בו העבדות הממושכת. זהו גם טעמם של כמה מפרטי המצוות שניתנו ב"פסח מצרים": לקיחת השנה ארבעה ימים לפני שחיטתו, ושימת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. שני המעשים הללו הם אמצעים הבאים לשחרר את העבד הישראלי מפחד האדון המצרי,¹⁰ ויש בהם מרכיב של הפגנה והתרסה. שיהיו המצרים רואים אלוהיהם נשחט בידי מי שהיו עבדיהם ומחרישיים. כשם שיהיו נותנים את רכושם בידי מי שהיו עבדיהם ומחרישיים.

לכן ציווה הקב"ה את מי שהיה עבד מדורי דורות ועד היום הזה, לעמוד לפני אדונו משכבר הימים ולומר לו: "תן" והוא נותן, והדבר הניתן לו הופך להיות רכוש. מכאן ואילך, מה שקנה עבד קנה לעצמו. העבד שעד כה היה רכוש של האדון הופך להיות לבעלים על רכושו של האדון. ולא רק הדבר הניתן עיקר, אלא גם עצם נתינת הנותן. את זאת חש העבד באותה שעה וכזה הוא קונה את חירותו.¹¹

ה.

גם הרב קוק רואה את מצוות שאילת הכלים כמצווה הבאה לזקוף את קומתו ורוחו של העבד. אולם לדעתו אין די בכך, אחרי שנזקפה קומתו יש לרוממה לגבהים נוספים:

⁶ מובא אצל נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 134.

⁷ כך למדה נחמה מדברי בנו יעקב, ולא כפי שלמדו תלמידיה: "שהדבר נעשה למען השלום, כדי להרבות אהווה בין העמים" (יצחק ריינר ושמואל פירלס, הגדת נחמה - עיונים בהגדה של פסח על פי הגיליונות והשיעורים של נחמה ליבוביץ, ירושלים 2003, עמ' 71).

⁸ "חוויה מתקנת" (Corrective Emotional Experience) פירושה: התנסות חדשה וחיובית בהרגשות, בפעולות או במחשבות הקשורות לאירוע טראומטי מוקדם בחייו של אדם. החוויה החדשה "מתקנת" את קודמתה באשר היא מסייעת לו להשתחרר מההשפעות השליליות של האירוע הטראומטי מהעבר. Eckardt, M.H., "Franz Alexander: A Unique Outstanding Pioneer", *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 29 [2001], pp. 105-111

⁹ בדרך זו הלכו מפרשים רבים, ואת כולם הביאה נחמה בעיוניה.

¹⁰ זהו פשר פחדם של ישראל (שש מאות אלף איש!), בראותם את מצרים (אלף ושמונה מאות איש!), רודפים אחריהם. כי "זה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה ואיך יוכל עתה להילחם עם אדוניו" (ראב"ע לשמ' יד: י).

¹¹ כאן אני נסמך על אותם מפרשים, ורבים הם, האומרים: "ושאלה אשה משכנתה, כי תתן לה מתנה" (ראו נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 131-133).

עיקר הכוונה העליונה של יציאה ברכוש גדול היה כדי לרומם את רוח העם שניתן בשפל מצב העבדות שנים רבות, בטבע הושפלה נפשו ואינו מבקש גדולות. על כן ראוי להרגיל נפשו בבקשות גדולות, כדי שיבוא מזה גם כן לשאוף לגדולות במעלות הנפשות והמידות העליונות.¹² נפשו של עבד אינה שואפת מעבר לצורכי הקיום הראשוניים והמידיים. באלו מתמצה כל עולמו והם פסגת שאיפותיו. מצוות שאילת הכלים נועדה לרומם את נפשו, שיהא לבו יוצא אל גובהי שמים, שתהא רוחו שואפת רמים, ושתהא נפשו כוספת אל אור פסגות. בקיצור: שיחלום, שישאף, שיתאור.¹³ נמצאנו למדים שמצוות שאילת הכלים, מצווה ראשונה שנצטוו ישראל במצרים, על שלל טעמיה, היא תחבולה אלוקית, "עצה אלוקית היעודה מראש מקדם",¹⁴ והיא נועדה לחולל תהליך של בניין החירות הנפשית עוד בטרם בוא החירות הפיזית. תהליך זה אפשר את יציאתם בקומה זקופה ובנפש מרוממה ככתוב: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בְיַד רַמָּה" (שמ' יד:ח).

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
 כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>
 כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

תגובה למאמרו של פרופ' רפי ועקנין

תגובה לגיליון שמות (1151), מאמרו של פרופ' רפי ועקנין, הערה 7 [להבנת הטעם לשאילת הכלים לפי הסברו של בְּנו יַעֲקֹב]:

* בעמ' 71 בתשובה לשאלה 6, כתבתי: "משום כך אומר בנו יעקב, כי גם במקומנו מותר לפרש 'וינצלו את מצרים' במובן של 'ניצילו את מצרים'. על ידי זה שבני ישראל לקחו את הזהב והכסף הצילו את מצרים מפני שנאתם, ואת עצמם - משנאה כלפי המצרים. לפי פירוש זה נעשתה לקיחת המתנות למען השלום שלא תישאר בעם ישראל שנאה נצחית כלפי המצרים".

* תשובה 9, שצוטטה על ידי פרופ' רפי ועקנין בהערה 7, מנוסחת באופן כוללני יותר, כתשובה להשוואה בין פירושו של בנו יעקב לפרשן אחר, ולא נכנסה לפרטים המצוינים כבר כמה פעמים ללומד ולמעייין העוסק ביחידה כולה, במובאות, בשאלות, בתשובות, ובהקשרן.

יצחק ריינר
 מחבר הגדת נחמה

¹² עין איה, ברכות א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 44.

¹³ השתמשתי כאן בלשונו של נתן אלתרמן בשיר "מעשה בחיריק קטן", תל אביב 2003.

¹⁴ נחמה ליבוביץ, תש"ל, עמ' 130.